

SAKIZ ADASI'NDAKİ KAPTAN-I DERYA MELEK MEHMET PAŞA ÇEŞMESİ

Haşim KARPUZ*

1. GİRİŞ

Bu yazımızın konusunu, 7-15 Temmuz 2001 tarihleri arasında Yunanistan ve Batı Trakya'da yaptığımız bir turistik gezi sırasında Sakız Adası'nda gördüğümüz Melek Mehmet Paşa Çeşme'sinin kısa bir tanıtımı oluşturmaktadır¹.

Ege denizi, jeolojik oluşumuna bağlı olarak, gerek Türkiye ve gerekse Yunanistan'da girintili çıkıntılı kıyıları, çok sayıda irili ufaklı adalarıyla değişik bir yapıya sahiptir. Bu jeolojik özellikler kara bölgelerini de etkileyerek farklı yüzey şekilleri ortaya çıkmıştır.

Ege adaları ve Yunanistan 350 yıllık Osmanlı hakimiyeti sırasında Akdeniz ve çevresi için kilit görevi yaptığı için yönetimce bölgenin imar ve iskânına büyük önem verilmiştir. Ege adaları içerisinde konumuz olan Mehmet Paşa Çeşmesi'nin bulunduğu Sakız Adası'na özel bir önem verildiğini görüyoruz. Sakız adasının antik çağdaki adı Khios olup, o dönemde de önemli bir yerleşme yeriydi. Sakız Adası, Kaptan Paşa Eyaleti'nin (Cezâyir-i Bahri Sefîd Vilâyeti) önemli sancaklarından idi. Bizzat Kaptan-ı Derya'nın yönettiği yerleşmelerden birisiydi². Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış ünlü denizcimiz Piri Reis Kitâb-ı Bahriyye'sinde Sakız adasının limanlarını ayrıntılı bir şekilde tanıtır ve haritasını verir³. Çeşme limanına yakın oluşu, sakız üretiminin tek burada bulunması adayı her zaman önemli kılmıştır.

* Prof. Dr. Haşim Karpuz, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı.

1 Bu araştırma yazısının plânlanması ve kaynak temininde Prof. Dr. Semavi Eyice'nin, çeşmenin kitabelerinin okunmasında Prof. Dr. Mikail Bayram'ın, banisinin, şairinin ve metnin edebi yönden değerlendirilmesinde Yrd. Doç. Dr. Yakup Şafak'ın yardımları büyük olmuştur. Son eksiklerin giderilmesinde ise Yrd. Doç. Dr. Hakan Mert, Yrd. Doç. Dr. Şevket Dönmez, Yrd. Doç. Dr. A. Vefa Çobanoğlu, Dr. Saim Cirtel ve Yaşar Baş katkı sağladılar. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

2 Kaptan Paşa Eyaleti için bkz. Pakalın, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 2, İstanbul, 1971, s.183-186. Bu eyalet için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (2. Baskı), Ankara, 1984, s. 420 vd.

3 Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriyye-Denizcilik Kitabı*, (Haz. Yavuz Senemoğlu), İstanbul, Tercüman 1001 Eser, 1973, s.165-169.

Sakız Adası uzun yıllar Venedikli ve Cenevizli tüccar ve korsanların elinde kaldıktan sonra 1566 yılında kaptân-ı derya Piyale Paşa tarafından fethedilmiş, 1912 yılında elimizden çıkmıştır⁴. Evliya Çelebi adayı ziyaret etmiş ve ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kale içerisinde 6 cami, 1 mescit, 1 tekke ve 3 hamam, dışarıda ise 2 cami, 7 çeşme, 1 sebil, 1 han bulunduğunu belirtmiştir⁵.

Yunanistan'ın elimizden çıkışından sonra 100 yıldan fazla bir zaman geçti. Bu ülkedeki şehirlerde çok önemli mimari eserlerimiz kalmıştır. Bu eserler üzerine ayrıntılı bir envanter çalışması da yapılamamıştır. Bu konuda ilk araştırmalar yabancılar tarafından yapılmıştır⁶. Hermes Balducci'nin Rodos'taki Türk eserleri hakkındaki⁷ kitabından sonra bütün Yunanistan'ı kapsayan hem yapıları hem de vakfiyelerini inceleyen araştırmayı merhum E.H. Ayverdi gerçekleştirmiştir⁸. Yunanistan'daki Türk eserleri hakkında M. Tayyib Gökbilgin, S. Eyice, N. Göyünç, Baha Tanman, M. İlgürel, C. Orhonlu ve Y. Halaçoğlu'nun araştırmaları bulunmaktadır⁹. Son yıllarda albüm şeklinde hazırlanan F. Yenişehirlioğlu¹⁰ ve N. Çam'ın¹¹ eserlerinde de günümüze gelen yapılara yer verilmiştir. M. Ali Gökaçtı eserinde¹² Yunanistan'ın ilk çağları, orta çağları ve Osmanlı dönemini bölge bölge ve şehir şehir ele almaktadır. Bilebildiğimiz kadarıyla Melek Mehmet Paşa Çeşmesi hakkında münferit bir araştırma bulunmamaktadır¹³. 19. yüzyılda yapılan bir gravürü Sakız Adası ile ilgili ve Türkleri kötüleyen bir

4 Gökaçtı, M.A., *Geographika*, İstanbul, 2001, s. 493-499; Ayrıca bkz. Turan, Ş., "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:6-7, Ankara, 1968, s.173-200

5 Çam, N., *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara, 2000, s. 282

6 Babinger, F., "Moschee und Grabmal des Osman-Schahs zu Trikkala: Ein Werk des Baumeisters Sinan", *Praktika tes Akademias, Athenon*, Sayı:4, Atina, 1929, s.15-18

7 Balducci, H., *Rodos'ta Türk Mimarisi* (Çev. C.Rodoslu), Ankara, 1987 (2.Baskı)

8 Ayverdi, E.H., *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, Cilt: 4, İstanbul, 1982

9 Gökbilgin, M. T., "Yunanistan'da Türk Eserleri", *Bilgi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:76, İstanbul, 1953; Eyice, S., "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı:XI, İstanbul, 1954; Eyice, S., "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı:XII, İstanbul, 1955, s.205-230; Eyice, S., "Yunanistan'da Unutulmuş Bir Türk Eseri", *Belgelerle Türk Tarihi*, Sayı:5, İstanbul, 1968; Eyice, S., "Atatürk'ün Doğduğu Yıllarda Selanik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul, 1981; Göyünç, N., "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, 1971; İlgürel, M., "Sakız'da Türk Vakıfları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, 1971; Halaçoğlu, Y., "Teselya Yenişehiri ve Türk Eserleri Hakkında Bir Araştırma", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:2-3, İstanbul, 1974. Bazı tekkelerde araştırılmıştır. Teselya'da Tempe Vadisi'ndeki Hasan Dede Bektaşî tekkesi için bkz. Eyice, S., "Hasan Baba Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul 1997, 2.290-291. Ayrıca Baha Tanman, Katerin'deki başka bir Bektaşî tekkesini tanıtmıştır. (bkz. Tanman, M. B., "Yunanistan'da Katerin'de Abdullah Baba Tekkesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:9, İstanbul 1990, s.19-28.

10 Yenişehirlioğlu, F., *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları*, Ankara, 1989

11 Çam, N., *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara, 2000.

12 Gökaçtı, M.A., *Geographika, Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul, 2001.

13 Aynur, H.-Karateke, H.T., *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, İst. 1995, s. 41-42'de Çeşmenin fotoğrafı bulunmaktadır.

şiir dolayısı ile yayınlanmış ve ada ile ilgili bir WEB sitesine alınmıştır¹⁴ (Gravür 1).

2. SAKIZ ADASI KAPTAN-I DERYA MELEK MEHMET PAŞA ÇEŞMESİ

Çeşme, Sakız'ın merkezinde, kalenin batısında kent parkının yaklaşık 200 m. kuzeyinde bulunmaktadır. Mermer malzeme ile yapılmış, dört cepheli, her cephesi sivri kemerli, H.1181 M.1767 tarihinde Kaptan-ı derya Melek Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış bir meydan çeşmesidir. Son yıllarda etraflıca onarılan çeşmenin geniş saçaklı, kiremit kaplı pramidâl bir çatısı bulunmaktadır (Çizim: 1-2).

1. Çeşmenin Banisi: Çeşmenin banisi Mehmet Paşa Osmanlı devletinde önemli görevlerde bulunmuştur.

1132/1719 doğumlu ve Boşnak kökenli olan Melek Mehmet Paşa, Rodos eski mutasarrıfı Fındıklılı Süleyman Paşa'nın oğludur. Babasının görevli bulunduğu Rodos'ta Türk donanmasına girerek denizciliğe başlamış, 1735'te İstanbul'a geldikten ve tersane kethüdalığından beylerbeyi payesiyle 1752'de Kaptan-ı Derya olduktan sonra vezir payesini de almış; III. Ahmed'in dul kızı Zeynep Sultan'la evlendiği için "Damat", yine çok iyi huylu olmasından ötürü "Melek" lakaplarıyla anılmıştır.

Kaynaklara göre¹⁵ tersane emiri ve kethüdası, vezir, Kaptan-ı Derya, nişancı olmuş; Selanik, Yanya, Hotin, Belgrat, Vidin, Anadolu, Eğriboz, Mısır, Kandiye, Mora, Bender valiliklerinde bulunmuş; II. defa Kaptan-ı deryalık Rumeli beylerbeyliği (1765), Sadaret Kaymakamlığı (1768), III. defa Kaptan-ı deryalık ve III. Selim devrinde sadrazamlık mevkilerine yükselmiş (1792), yaşlılığı sebebiyle 1794'te azledilmiş ve 1801'de İstanbul'da vefat etmiştir. Yine kaynaklara göre çeşmenin yapıldığı 1181/1767 tarihinde Mehmet Paşa Kaptan-ı deryaydı. Daha sonra Tevkii ve Rikab-ı Hümayun kaymakamlığı payelerini almıştır¹⁶. 1216/1801 tarihinde vefat eden Mehmet Paşa'nın kabri, Gülhane parkının

14 Turner, J. M. W., *Illustrations to the British Poets*, University of Southern California, Fisher Gallery 1997. Ayrıca bkz. <http://digimuse.usc.edu/jmwturner/scio.htm> (Erişim Tarihi:08.01.2002). Bu konudaki yardımları için Nurhan Atasoy'a teşekkür ederim.

15 Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l Vüzera* (Neş. İ. Parmaksızoğlu), İstanbul, 1952, s. 51, 54; Mehmet Süreyyâ, *Sicilli Osmani*, Cilt: IV, İstanbul, 1308-1315, s.509-510; Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-A'lam*, C:VI, İstanbul, 1316, s.4404-4405; Danişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt:4, İstanbul, 1974, s.73, Cilt:5, s.68; *Büyük Larousse*, C:15, İstanbul, 1986, s. 7940.

16 Kaptan-ı Derya Sadrazam Melek Mehmet Paşa için ayrıca bkz. Özendiz, Engin, *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, İstanbul, 1995, s.376.

karşısında Alemdar yokuşunun girişinde bulunan eşi Zeynep Sultan Camii'nin haziresinde bulunmaktadır. Mezar taşının metni şöyledir (Res.7)

Bu ol düstûr-i vâlâ sadr-ı esbak (kurb-i) bî-hemtâ
Muhammed-nâm ol pîr-i mûnevver ol Melek Paşa

Melekler zîr-i hâke yatdığın bilmez idim evvel
Bu cism-i pür-zıyâyı görmeyince hâkde hâlâ

Hem-âğûş oldu âhir zevcesi Sultân Zeyneb'le
Cihânda âlem-i berzahda hem der cennet-i ulyâ

Rızâu'llâh içün bir fâtiha yâ hû me-şev gâfil
Hemân ma'lûmun olsun ne beşer kor ne melek

Didi menkût-ile târîhini hep kudsiyân fâzıl
Tûrâb oldu Muhammed aşkına bende Melek Paşa

(1216)

Zeynep Sultan, Cami ile birlikte bir sıbyan mektebi, ve türbe yaptırmıştır¹⁷. Mehmet Paşa'nın ayrıca 1771 yılında Eyüp'te bir çeşme yaptırdığı bilinmektedir¹⁸.

2. Çeşmenin Mimarisi: Her cephesi sivri bir kemere sahip olan çeşmenin çeşme aynası vazoda çiçekler, selvilerle; üst bölümü ise süslemeli bordürle çevrili kitabelerle doldurulmuştur. Kemerlerin dışında basit kaideler üzerinde palamut kozalak tasvirlerine yer verilmiştir. Sırası ile çeşmenin cephelerindeki süsleme ve kitabeleri ele alalım.

Güney Cephe: (Res.1-2) Lülenin takıldığı delik ve iki yanda rozetler (çarkıfelek) derin oyma olarak gerçekleştirilmiştir. Lülenin bulunduğu rozet bozulmuştur. Bu rozetlerin üzerinde, basit kaideler üzerine oturan, değişik formda ortada kulpsuz, yanlarda çift kulplu, çiçeklerle doldurulmuş üç vazo bulunmaktadır. Çiçek buketlerinin ortasına üstte büyük gülbezeler yerleştirilmiştir. Çiçek dolu vazolar yanlarda aynı yükseklikte selvilerle sınırlandırılmıştır. Selvilerin

17 Gültekin, G., "Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, İstanbul, 1994, s.550-551; Zeynep Sultan için bkz. Uluçay, M.Ç., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1985, s.86-87; Mehmed Süreyyâ, *Sicilli Osmânî Cilt: 1*, s.37; Buradaki mevcut sebül Eminönü Hamidiye Külliyesi'nden taşınmıştır. Bkz. Eyice, S., "Hamidiye Külliyesi", *DİA*, Cilt: 15, İstanbul, 1997, s. 467.

18 Özendiz, Engin, *A.g.e.*, s.372-375; Ayrıca bkz. Haskan, M. Nermi, *Eyüp Sultan Tarihi*, İstanbul, 1996, s.395-396.

yanlarda olanların uçları dışa, ortadakilerin uçları ortadaki gülbezeğe doğru dönüktür.

Çiçek buketlerinde, karanfil, nergis, sümbül, krizantem, gül gibi çiçekler iri dallar üzerinde yer almaktadır. Buketin üstündeki çiçekle irtibatlı iri gülbezelerin kenarlarında barok C kıvrımları yer almaktadır.

Kitabe panosunun sağ ve sol köşesinde, sütunlara oturan üç merkezli bir kemerle sınırlandırılmış bir pano içerisinde yine vazoda çiçek kompozisyonuna yer verilmiştir. Kitabe satırları yanlardan ve üstten çiçekli kıvrım dallarla çevrilmiştir.

Doğu cephesindeki kitabede çeşmenin süslemelerinin Mani'yi dahi kışkıracak güzellikte olduğu belirtilmektedir. Aynı kitabenin dördüncü beytinde "Ey Padişah! Dünya gülistanında yaprakları böyle olan kırmızı gül gördün mü?" denilmesi, gül motiflerinin ilk yapıldığında muhtemelen kırmızı renkte olduğu kanaatini vermektedir.

Doğu Cephe: (Res. 3) Diğer cephelerde olduğu gibi ayna taşı üzerinde üç rozet, bu rozetler üzerinde üç çiçek buketli vazo bulunmaktadır. Vazolar çift kulplu olup, çiçekler daha naturalist olarak tasvir edilmiştir. Çiçek buketlerinin üzerine yine üç iri gülbezek (rozet) yerleştirilmiştir.

Diğer panolarda olduğu gibi yanlardaki selvilerin uçları dışa ortadakilerin uçları içe doğru bükülmüştür.

Kitabe panosunun sağ ve sol köşesinde kademeli sütunlara oturan dilimli kemerli panolar içerisinde madolyanlara yer verilmiştir. Bu panoların iç tarafında, tabakta bıçak saplanmış karpuz dilimleri bulunmaktadır. Üst boşluklarda da çiçekli dallara yer verilmiştir.

Kuzey Cephe: (Res. 4-5) Bu cephede, yine ayna taşı üzerinde ortada lüle deliği ile birlikte üç rozet bulunmaktadır. Rozetler üzerinde, daha küçük boyda kaideli, şişman karınlı uzun boyunlu çift kulplu vazolar yerleştirilmiştir. Vazolar içerisine lüle ve karanfil çiçekleri doldurulmuştur. Her üç vazunun üzerinde çok iri üç gülbezek (rozet) konulmuştur.

Vazoların yanlarında dalları belirtilmiş (naturalist) selviler yerleştirilmiştir.

Kitabe panosunun kenarlarında rozet-perde motifi ile iç taraflarında tabakta meyve tasvirleri bulunmaktadır.

Batı Cephe: (Res. 6) Bu cephelerin süslemesi de diğer cephelere benzerdir. Ayna taşı üzerinde, üç rozet, rozetlerin üzerinde vazolar ve vazolar

üzerindeki üç iri gülbezekten oluşur. Yanlardaki selvi ağaçlarının uçları diğer cephelerdeki gibi yanlara ve ortaya eğilmiştir.

Kitabe panosu iri dallı hurma ağaçları ve içte tabakta meyve tasvirleri ile sınırlandırılmıştır.

3. KİTABELER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Çeşmenin dört bir cephesinde talik yazıyla birer kitabe bulunmaktadır. Bunların sadece birinde "Şefkat" mahlasının bulunması, buna karşılık farklı vezin ve kafiyede olan dört manzumenin de 1181 tarihini taşıması, söz konusu dört manzumenin de aynı kişi tarafından yazılmış olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Güney cephedeki mahlas bulunan ana kitabe 9 beyitli, diğer cephedekiler beşer beyitlidir. Yine çeşmenin banisinin adı da tam olarak sadece güney cephedeki kitabede yer almaktadır.

1. Güney cephedeki *Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün* vezniyle yazılmış kitabenin okunuşu şöyledir¹⁹:

HÜVE'L-FEYYÂZ

[...] şiyem u mefhar-i ashâb-ı kerem
Hâtem-i lutf u himem menba-i ihsân u sehâ

Mevrid-i ilm-i alîm tab'ı halîm kalbi selîm
Hadd-i zâtında kerîm velvele-endâz-ı atâ

Hâs-ı dâmâd-ı Şehensâh vezîr ibn-i vezîr
Sâhib-i seyf ü kalem hem kapudân-ı deryâ

Masdar-ı hayr-ı cezîl ya'nî **Mehemmed Paşa**
Veffeka'llâhü bi-eltâfi hafiyin mâ şâ

Cümle maksûdunu fetheyle ilâhî her ân
Kâmyâbiyyeti üzre bula envâ-ı safâ

Cûy-i ikrâmı ile meşreb-i ihsânından
Buldu Sakız suyunu âleme etti icrâ

19 Birinci mısran ilk kelimesi kırık olduğundan iyi okunamamaktadır.

Ebeveynine bu ser-çeşmeyi bünyâd edip
Etti ervâh-ı musaffâsına ihdâ vü atâ

Yâ ilâhî bu sudan cümle utâş içtikçe
Âb-ı Kevser ile sakfeyle be-her subh u mesâ

Çâr erkân ile düştü hele Şefkat târîh
Âb-ı nev ayn-i şifâ cûy-i Mehmed Paşa

Sene: 1181

2. Doğu cephesindeki kitabe Fâilâtün Fâilâtün Fâilün vezninde olup okunuşu şöyledir:

HÜVE'L-AZİZ

Seyreden bu ayn-ı âlf-manzarı
Anmasın âb-ı kenâr-ı Kevseri

Habbezâ âb-ı hayât-ı sâf kim
İçe bir câm hayy eder (İ)skenderi

Reşk ederdi hüsnüne Mani eger
Bunda görse bunca zîb ü zîveri

Gülşen-i âlemde gördün mü Şehâ
Böyle evrâk ile verd-i ahmeri

Eylesin Bârî muammer sâhibin
Hem ola dâim muîn ü yâveri

Sene: 1181

3. Kuzey cephesindeki kitabe Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün vezninde olup 8. mısramda ve tarihinde küçük kırıklar vardır; okunuşu şöyledir:

HÜVE'L-MUÎN

Hazret-i düstûr-i âlîşân u vâlâ-menzilet
Mahrem-i bezm-i bülel-i Pâdişâh-ı rûy-i hâk

Âsaf-i dâna megâzî-pîşe Paşa kim eder
Rûy u rây-i rûşeni hurşîd-i çarhı şermnâk

Maskat-ı re'sinde bir hayr eyledi lutfuyla kim
Reşk-i hüsnünden felek etti yakasın çâk çâk

Olsun efzûnter Hudâyâ ömrü anın çarhda
Olduğun... meh-i pertev-feşân-i rûy-i hâk

Yâ ilâhî ömr ü devletlerle eyle ser-firâz
Dergehinden budur ümmîd-i derûn-i derdnâk

Sene: ...

4. Batı cephesindeki kitabe ise Fâilâtün mefâilün feilün vezninde olup okunuşu şöyledir:

MAŞÂALLAH

Nâmdâr-ı zamâne bî-hemtâ
Ya'nî dâmâd-ı Pâdişâh-ı zamân

Etti bir çeşme-i safâ-tûnet
Himmetiyle bu arsada cereyân

Bu safâ meşreb-i latîfinden
Bu letâfet ki anda oldu ayân

Üstüne sâye saldığındandır
Bârigâh-ı Şehenşeh-i devrân

Bunda kim böyle pâk lezzet var
Şübhe yok olduğuna âb-ı cinân

Sene: 1181

Kitabelerde çeşmeyi yaptıran kişinin adının Mehmet Paşa olduğu açıkça zikredilmiş ve Damad-ı Şehenşah, Vezir ibni Vezir, kılıç ve kalem sahibi, Kaptan-ı Derya, Düstûr-i Âlişan, Âsaf-ı dânaââ gibi vasıflarla anılmıştır. Yine kitabelere göre O, ebeveyninin hayrına Sakız suyunu bulmuş ve doğduğu yere bir hayırda bulunmak maksadıyla bu güzel çeşmeyi yaptırmıştır.

Ana kitabenin son beytinde mahlası geçen Şefkat, kaynaklara göre Midilili Osman Efendi'nin oğlu Ali Şefkat Bey olmalıdır. Melek Mehmet Paşa'nın divan katipliğini yapmış, 1187/1773 yılında İstanbul'da vefat etmiştir; şairdir²⁰.

Gerek kaynaklarda şair Şefkat hakkında verilen bilgiler, gerekse kitabede zikredilen vasıflar, çeşmenin banisinin Melek Mehmet Paşa olduğunu göstermektedir.

4. DEĞERLERLENDİRME VE SONUÇ:

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız Sakız'daki Kaptan-ı derya Mehmet Paşa Çeşmesi, Osmanlı çeşme mimarlığının 18.yüzyıla ait taşradaki en güzel örneklerinden birisidir. Sakız şehri için anıtsal kabul edilebilecek bu çeşme süsleme bakımından da çok zengindir²¹.

Dört cepheli meydan çeşmelerinin İstanbul'daki Topkapı Sarayı III. Ahmet Çeşmesi, Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi, Tophane Sultan I. Mahmut Çeşmesi, Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi gibi örnekleri cephe tasarımı bakımından çok farklı olmalarına rağmen tarih ve süsleme öğeleri bakımından benzer örneklerdir. İstanbul dışında da bu şekilde dört cepheli meydan çeşmeleri yapılmıştır²².

İstanbul'da adlarını saydığımız bu meydan çeşmeleri dışında tek cepheli olarak Beyoğlu'nda Kaptan Hacı Hüseyin Paşa (1733), Topçubaşı İsmail Ağa (1731), Kemankeş çeşmeleri (1732), Galata Bereketzade (1732), Üsküdar Gülnuş Emetullah Valide Sultan (1709) çeşmeleri benzer örneklerdir. Bu çeşmelerden sadece Bereketzade'nin kemeri kaş kemer formundadır, diğerleri ise istiridye şeklinde bir nişten ibarettir. Bu çeşmelerde bütün cephe yüzeyleri süslemeli

20 Bkz. Mehmet Süreyyâ, *Sicilli Osmani*, Cilt: III, İstanbul, 1308-1315, s.150; Tuman, N., *Tuhfe-i Nâilî*, C:II, (1999 tarihli tıpkı basım), s.489-490; Hüseyin Ayvansarayı, *Mecmûa-i Tevârih*, (Nşr. F. Ç. Derin-V. Çabuk), İstanbul, 1985, s. 248.

21 Bu dönem mimarlığı ve çeşme yapıları için bkz. Arel, A., *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul, 1975, s.69-84

22 Bunlardan birisi de Erzurum'da Dört Güllü Çeşme'dir. Bkz. Konyalı, İ.H., *Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s.160.

olmasına rağmen Sakız kaptan-ı derya Mehmet Paşa çeşmesinde (1767) süsleme kemer iç alanında ayna taşı üzerinde uygulanmıştır.

İncelediğimiz çeşmede İstanbul'un bu öncü örneklerinden seçilen motifler adeta yeni ve yalın bir tasarımla bir araya getirilmiştir. Altta üç gülbezek-rozet, rozetlerin üzerlerinde birer vazoda çiçek ve hayat ağaçları-serviler üçlü gülbezekler; kemer iç alanını dolduran köşelerde motifli kıvrım dallarla çevrili kitabe panoları bulunmaktadır.

Cephelerdeki bu ana motifler uygulamada birbirinden farklı ayrıntılara sahiptir. Motiflerin çizimleri, işlenmiş şekilleri İstanbul'dan deniz yoluyla getirilebileceği gibi, Sakız'da da tasarlanmış işlenmiş olabilirler. Burada her cephede farklı ayrıntılar sergilenmesi sanatçının-sanatçıların monotonluktan kaçındıklarını göstermektedir. Ayrıca kuzey cephedeki kitabe panosu kenarındaki rozetperde motifi gibi İstanbul repertuarında olmayan motiflerde ele alınmıştır. Benzer çeşmelerin küçük örneklerine Rodos'ta da rastlanmıştır²³. Ayrıca Anadolu'da Çanakkale ve Bolvadin'de²⁴ bu tarzda lâle devri çeşmeleri bulunmaktadır.

Lâle devrinde, çeşmemiz üzerinde bulunan vazoda çiçekler, natürmortlar, selvilere gibi süsleme öğeleri saray, cami, ev gibi yapılarda; mezartaşlarında, kitap sanatlarında ve diğer el sanatlarında değişik malzeme üzerinde ele alınmıştır. Topkapı Sarayı III. Ahmet'in yemiş odasındaki süslemeler bu konuda en iyi örnektir. Camiler için bir çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan İstanbul dışından iki örnek, yok edilen Of Ağaçlı Camisi ile Denizli Yazır Eski Camisi'dir²⁵.

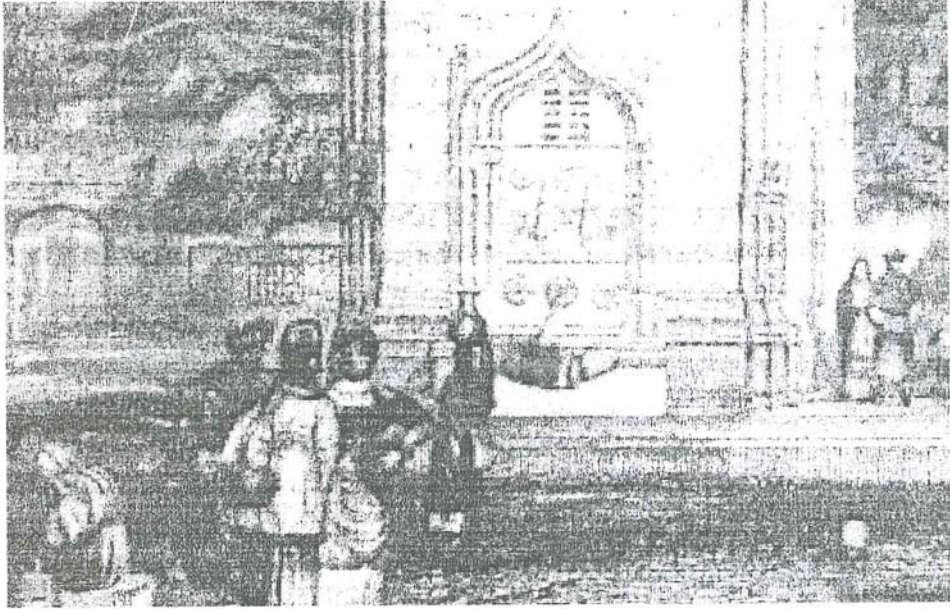
İncelediğimiz bu çeşme, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma döneminin başlangıcında Lâle Devri'nde mimarlık ve sanat tarihinde büyük değişimlerin ele alındığı bir dönemde²⁶ Osmanlı Devleti'nin başkenti dışında yapılmış çok önemli bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

23 Bkz. Balducci, H., A.g.e., s. 54-55.

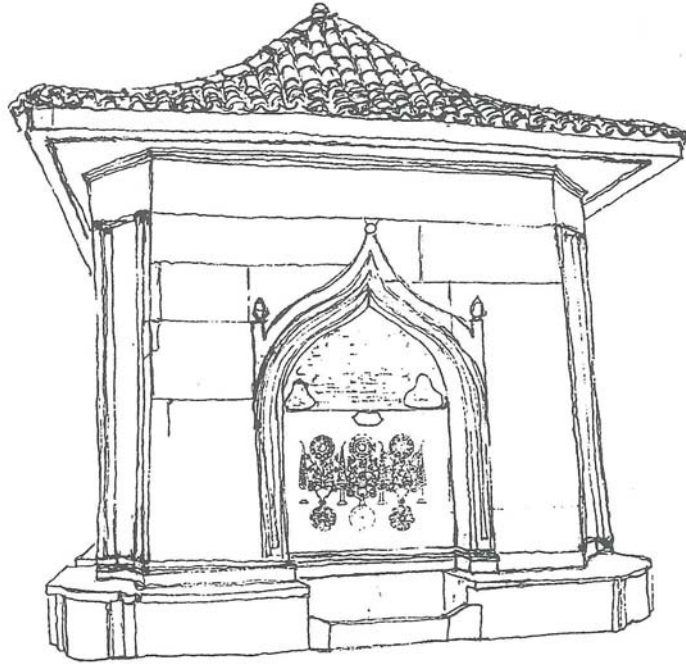
24 Uysal, A. O., "Bolvadin'de Bir Lale Devri Eseri: Ağlönü Çeşmesi", *DTCF Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 1-2, Ankara, 1988, s. 33-55.

25 Karpuz, H., "Of Ağaçlı Camii", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Cilt: II, Ankara, 1995, s.341-352; Arık, R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1976, s. 42-46.

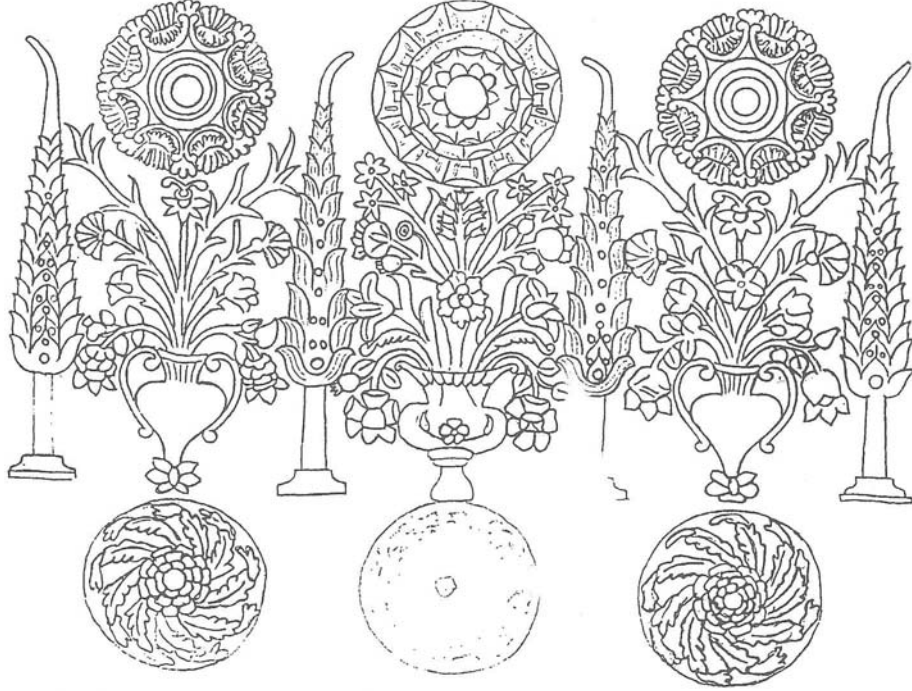
26 Pilehvarian, N.K., "Osmanlı Çeşme Mimarisinde 19.Yüzyıl Değişimleri", *IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 2000, s. 68-75; Ayrıca bkz. Pilehvarian, N.K.-Urfalıoğlu, N.-Yazıcıoğlu, L., *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul, 2000.

Gravür 1: Melek Mehmet Paşa Çeşmesi'nin gravürü, 1832-1834 (J. M. W. Turner'den).

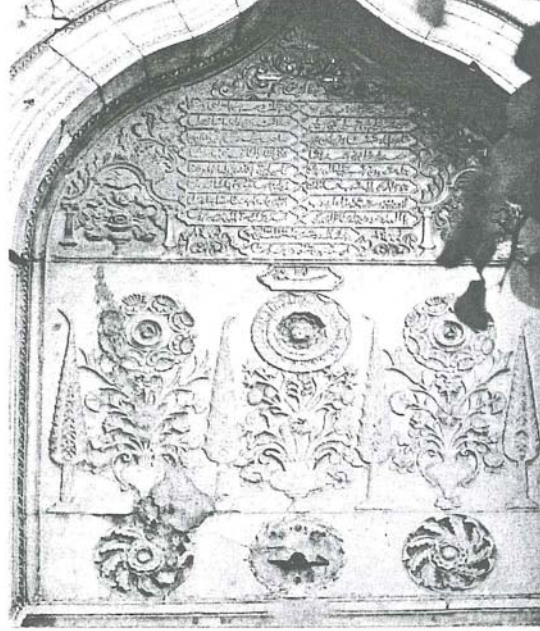
Çizim 1: Sakız Adası Melek Mehmet Paşa Çeşmesi cephesi (İ. Bakır).

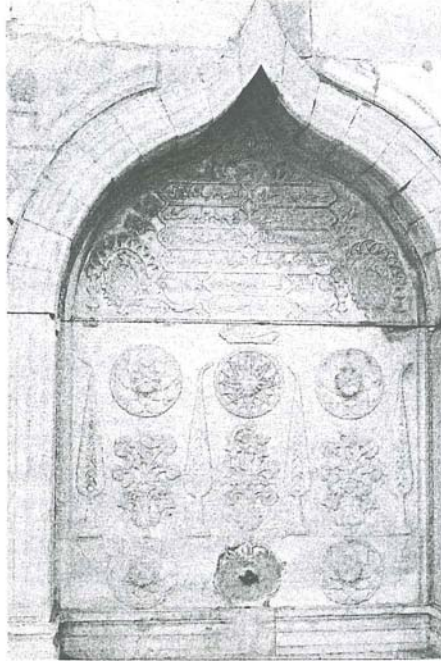
Çizim 2: Çeşmenin güney cephesi süslemesi (Z. Şimşir).

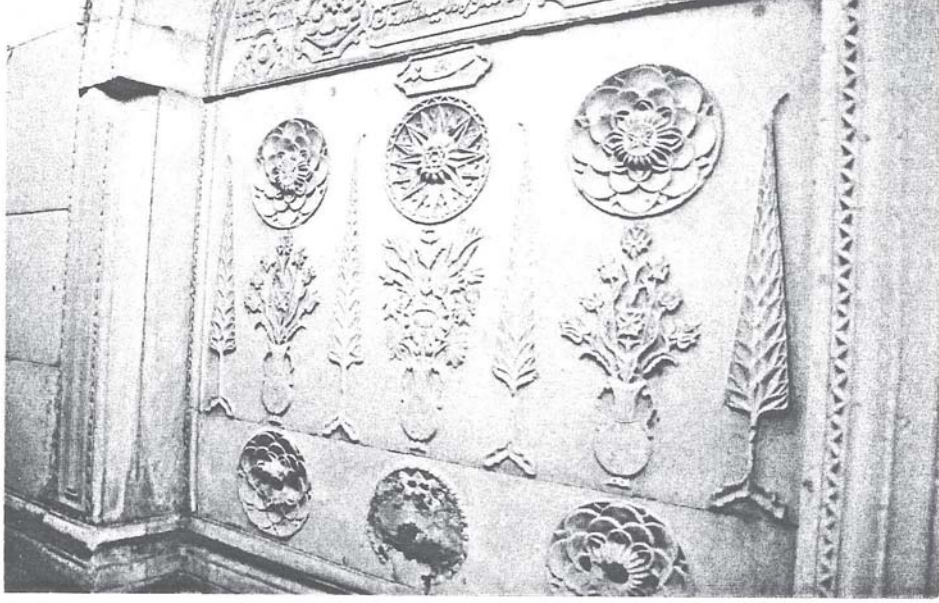
Resim 1: Sakız Adası Melek Mehmet Paşa Çeşmesi (güney cephe).

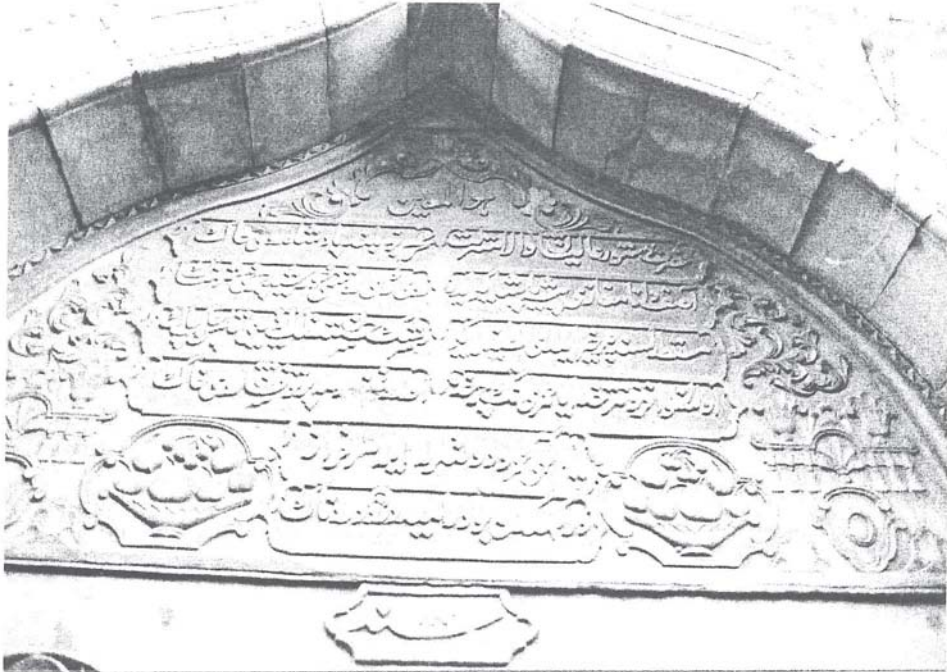
Resim 2: Güney cepheden detay.

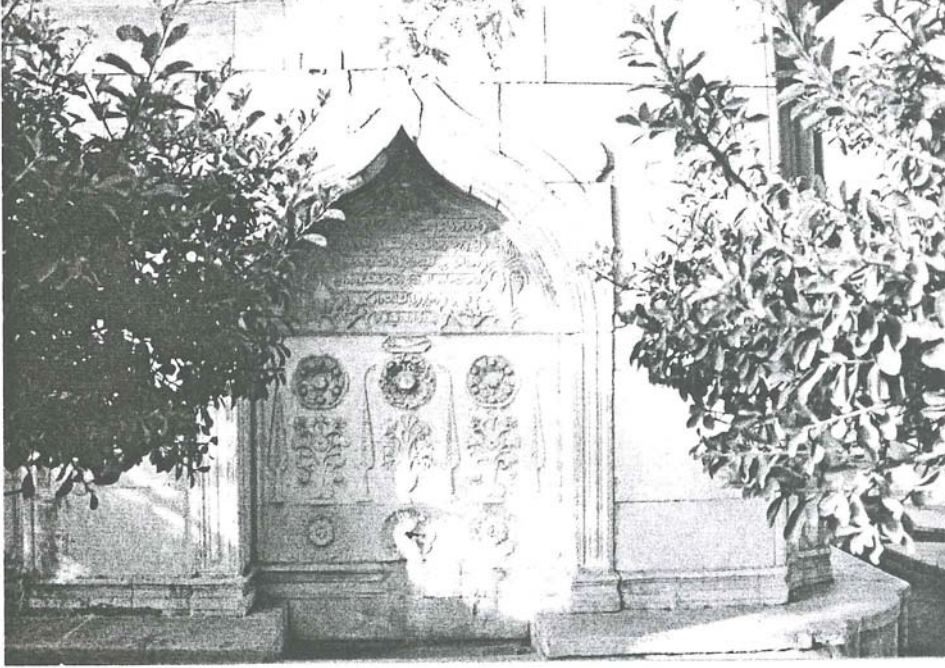
Resim 3: Doğu cephe.

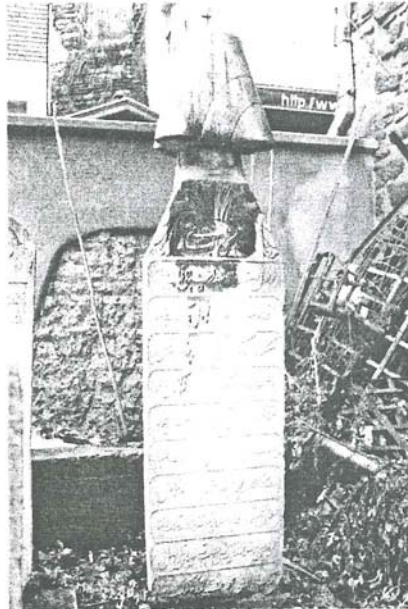
Resim 4: Kuzey cephe.

Resim 5: Kuzey cephenin kitabesi.

Resim 6: Batı cephe.

Resim 7: Melek Mehmet Paşa'nın Mezar Taşı (Foto: H. Mert).